

PAPP SÁNDOR

Székely Mózes erdélyi fejedelem hatalomra kerülésének diplomáciai tanulságai és egy nagyvezíri előterjesztés (*telhīs*) keletkezése*

Székely Mózes erdélyi fejedelem rövid uralkodását nem méltatta túl nagy figyelemre a magyar történetírás. Magyarázható ez korával, amelyben az egyszerű, székely nemesi családból származó katona az események középpontjába került, de uralma rövid időtartamával is. Hatalomra kerülése merőben szokatlan volt a korábbi erdélyi uralkodókhoz képest. Bár János Zsigmond választott magyar királytól, majd fejedelemtől kezdve a Báthori testvérek vajdaságán keresztül Báthori Zsigmondig minden uralkodónak – még Báthori Andrásnak is – szigorú beiktatási folyamaton kellett átesnie, mire a Porta véglegesen elismerte az uralmukat, olyan azonban még nem történt, hogy valaki kívülről, az országlakosok csak egy kis részének becegyezésével, főként pedig török katonai erővel szerezze meg a vajdai címet. Várfalvy Nagy János, Székely Mózes életrajzának összeállítója a múlt századi történetírás követelményeinek megfelelően dolgozata végén megkísérelte hősének egyéniségét is megrajzolni. Megállapította, hogy nem hatalomvágyból, hanem a kényszer nyomása alatt lépett fel a vajdai méltóság megszerzéséért.¹ Ennek oka Báthori Zsigmond következetességet sokszor nélkülöző, tétova politikája volt. A mezőkeresztesi vesztes csata és Eger tartós török megszállása arra indította Báthori Zsigmondot, hogy ismét felvegye a kapcsolatot a törökkel. Az angol diplomácia segítségével lépéseket tett, hogy az isztambuli udvari körökkel kibéküljön. Másfelől a Krimbe is elküldte diplomatáját, Bernárdffy Jánost, hogy közvetítésre kérjék fel a kánt. A tárgyalások közben szorosabb szövetség lehetősége is megfogalmazódott, esetlegesen oszmánellenes éllel.² Ugyanakkor lépéseket tett annak érdekében, hogy Oppeln és Ratibor hercegségek fejében átadja Erdélyt II. Rudolf császárnak. Ezzel lezártnak tűnt az az 1541-től megoldásra váró probléma, amely szerint a török által meg nem szállt magyar területek ismét egy kézben, mégpedig a magyar királyi koronát is viselő Habsburg-uralkodóház kezében egyesüljenek.³ A Szuhai István váci püspökből, Barthalomäus Pezzenből, az

* Az F. 030437. számú OTKA pályázat támogatásával folyik a kutatásom, amelynek keretében a 17. századi erdélyi fejedelmek török beiktatásait dolgozom fel.

¹ Várfalvy Nagy János: Székely Mózes. Századok, 1869. 726-728. (a továbbiakban: Várfalvy Nagy)

² Ivanics Mária: A krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 31.; Ivanics Mária: Gázi Giráj kán és Báthori Zsigmond szövetségének terve 1598-ból. Keletkutatás, 1998. Ősz. 39.

³ Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB) Handschriftensammlung Mxt 174. fol.: 10v.-11r. Szinán-paszádé Mehmed budai beglerbég levele, amelyben tudatja Mátyás főherceggel III. Murád szultán halálát: „Isten küldötte Mohamed Musztafa, legyen rajta a béke és a boldogság, kivonulásának ideje szerint 1003. év dzsemazijü l evvel hónap tizenötödik napján (1595. I. 16.), miután gázi padisah szultán Murád hán távozott ebből az árnyékvilágból, helyére magasságos Isten Őszentsége egy gázi padisahot, aki Isten árnyéka a földön, jelölt ki, akinek a neve a Konstantinápolyt elfoglaló gázi padisah nevével azonos.” Ebben elmondja, hogy ha békét akarnak a Habsburgok a Portával, küldjék meg az ajándékaikat és készítsenek fel követtséget az útra Isztambulba. A magyarokról pedig vegyék le a kezüket, mert ezek betörnek a szultán földjére és a háborúság okozói. Egy hasonló tartalmú dokumentumot küldhettek a császárnak, II. Rudolfnak is, aki válaszában az üdvözlés után elmondja, hogy megér-

Udvari Haditanács tagjából és a híres történetíróból, Istvánffy Miklós nádori helytartóból álló bizottság éppen csak munkához láthatott, amikor a fejedelem 1598 augusztusában visszatért elhagyott országába. Ez alkalommal sem maradt sokáig, hanem unokatestvérét, Andrást bíborost hívta be Lengyelországból, az általa korábban meggyilkoltatott Báthori Boldizsár testvérét, és átadta neki a hatalmat. Az erdélyi rendek megválasztották új urukat, s ő magas egyházi méltósága ellenére első lépésként követeket küldött a Portára, hogy Erdélyt a háború során kivívott előjog (például a Havasalföld feletti hűbér) fenntartásával, Lippa és Jenő töröktől elfoglalt várak megtartásával visszavigye a szultáni hatalom fennhatósága alá.⁴ A Portán valószínűleg örömmel fogadták Erdély békés visszatérésének hírért, hiszen 1599. augusztus 20-án kiállították a fejedelmi szerződéslevelet (*'ahd-nāme-i hūmāyūn*).⁵ A jól induló diplomáciai manőverek tragikus véget értek.⁶ Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi vajda úgy érezte, Erdély visszatérése a török oldalra megpecsételheti az ő sorsát, s így elvesztheti a közvetlen összeköttetést az oszmánellenes mozgalmat támogató Habsburg-crőkkel. Bár sokáig hűséggel hitegette Báthori Andrást, mégis sereget gyűjtött ellene, s a felkelő székelyek segítségével Sellenberknél október 28-án vereséget mért rá. A csata után a csiki székelyek megölték a bíboros-fejedelmet is.

Erdély látszólag ismét visszatért Rudolf császár és király fennhatósága alá, valójában azonban a havasalföldi vajda uralkodott felette. Ezzel sem Prágában, sem pedig az országban nem voltak megelégedve. Az erdélyi rendek a kivetett mérhetetlen adók és a vajda seregének önkényeskedése miatt összefogtak Giorgio Basta generállal, és 1600. szeptember 18-án a miriszlói csatában Vitéz Mihályt kiszorították az országból, akinek uralma ekkorra Moldvában és Havasalföldön is összeomlott. Hosszú és kalandos útra szánta el magát, híveivel és maradék seregével ellenséges területeken átvonulva személyesen jelent meg Prágában Rudolf előtt. Ismét megszerezte a Habsburg-vezetés bizalmát. Éppen jókor, hiszen elterjedt a hír, hogy Báthori Zsigmond visszatért Erdélybe, mégpedig lengyel és török katonai támogatással, hatalmát azonban a segítség ellenére sem tudta katonailag megszilárdítani; 1601. augusztus 3-án vereséget szenvedett Goroszlónál a Basta és Mihály által vezetett királyi seregtől. A győzelem után a havasalföldi vajda veszélyes játékba fogott. Nemrég fogadta vissza Rudolf császár, most azonban ismét a török Porta felé tett ígéreteket. Azzal biztatta ellenfelét, hogy ha visszaszerzi elvesztett országait, Havasalföldet, Moldvát és Erdélyt, akkor véglegesen visszatér a szultán uralma alá. Az e tárgyban írt levelei azonban állítólag Zsigmond kezébe kerültek, aki továbbította őket Prágába, ahonnan hamarosan Basta kezébe is eljutottak. Ezek a levelek credményezték halálát 1601. augusztus 19-én.⁷ Visszatérése után Báthori Zsigmond is megkísérelte rendezni viszonyát a Portával. Követci ismét megszerezték szá-

tette [III.] Murád halálát és a konstantinápolyi győző nevével elnevezett új szultán, Mehmed trónra lépését. Majd tudatja, hogy nem vonhatja el a magyaroktól a kezét, mert az ő koronájukat hordja. 11r.-12r. (Rudolf válaszelevele a jelzett gyűjteményben törökül maradt fenn.)

- ⁴ Hurmuzaki, Eudoxiu de: Documente privitoare la Istoria Românilor. III. Bucuresci, 1880. 320-322. Nr. CCXLIX. (Báthori András követutasítása az Isztambulba induló követci, Gávai Miklós és Budai Ferenc számára.)
- ⁵ Marcali Henrik: Regeszták a külföldi levéltárakból. Történelmi Társ., 1878. 904-905.
- ⁶ Nemrégiben Lelc József értékelt Báthori András politikáját, aki szerint nem tarthatók a tragikus sorsú fejedelem-bíboros politikai dilettantizmusára vonatkozó tételek. Szerinte 1599-ben parthelyzet alakult ki a Habsburg és török nagyhatalom között, amely tartósnak mutatkozott Erdélyben. Ennek következménye lett a fejedelemség pusztulása. Lelc József: Erdély esélyei. (Báthori András fejedelemsége, 1599.) Acta Historica, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Tomus CIII. 1996. 113-121.
- ⁷ Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1542-1608. IV. Budapest, 1880. p. 134-135. (a továbbiakban: Szamosközy IV.); Bethlen, Wolfgangus de: Historia de Rebus Transsylvanicis. V. Sibinii, 1782. 39-42.; Várfalvi Nagy 1869. 646. (a továbbiakban: Bethlen V.)

mára a török jóindulatát. Az új szultáni szerződéslevelet (*'ahd-nāme-i hümāyūn*) 1601. augusztus 11-én állították ki Isztambulban.⁸

Nem sokkal az *'ahd-nāme* megérkezése előtt Szülejmán csász Brassóban átadta a fejedelmi méltóságot jelképező zászlót (*sanğaq*) is.⁹ Az ismételt megerősítés azonban nem stabilizálta Báthori Zsigmond helyzetét. Erdélyben olyan nagy volt a szegénység a rossz termés és a folyamatos katonai dúlások miatt, hogy nem lehetett semmilyen jövedelmet beszélni. Az ekkoriban a szultán tájékoztatása céljából keletkezett, többnyire a nagyvezír által küldött jelentések, a *telhīs*-ek tanúsága szerint a török állam pénz küldésével kívánta elősegíteni az erdélyi helyzet normalizálódását. A szultán egyik válaszából tudjuk, hogy 50 ezer aranyat küldtek az erdélyi sereg zsoldjának a fedezésére.¹⁰ Ennek ellenére, amikor az erdélyi had 1602 tavaszán megütközött Basta katonáival, a fejedelem már nem volt köztük. Az ismételt vereség után Báthori örökre elhagyta elpusztult, kifosztott országát. Élete végéig II. Rudolf császár birodalmában, Csehországban élt, nem mondott le azonban arról, hogy egyszer még hazatér.

A törökpárti uraknak nem volt más lehetőség, mint hogy Erdély török határaihoz, majd onnan a Hódoltságba húzódjanak. Vezetőjük a végső összecsapások idején az erdélyi sereg vezére, Székely Mózes volt. Az utolsó, tövisi ütközet előtt kitudódott, hogy a fejedelem követeket küldött Giorgio Bastához. Ettől kezdve a Habsburg-ellenes politika Székely Mózes kezében összpontosult.¹¹ Báthori hallgatolagos beleegyezésével gyűjtötte össze seregét az összecsapásra és a vereség után híveivel, köztük az ifjú Bethlen Gáborral dél felé menekült, a török Hódoltság irányába.

A török párti „emigráció” szervezkedéséről a kortársi és közel kortársi beszámolók megőriztek néhány fontos adatot, melyeket Várfalvi Nagy János is felhasznált tanulmányában. A Prágában székelő velencei és római követek jelentései Veress Endre kiadásában,¹² és a nagyvezír és egyéb magas méltóságok felterjesztései a szultán számára Dávid Géza és Fodor Pál fordításában, illetve Cengiz Orhonlu szövegkiadásában újabb adatokkal szolgálnak az események felvázolására. Mindezeket a kiadott forrásokat egy olyan dokumentum egészíti ki, amelynek a fennmaradását igen nagy szerencsének tartom. Demény Lajos Bukarestben élő magyar történész hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Magyar Országos Levéltárban, a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában megőrződött Székely Mózes saját kezű levele, amelyben 1602. augusztus 20-án kéri a vajdai cím megadását Jemiscsi Haszán pasa nagyvezírtől.¹³ A dokumentum nemcsak magyar történeti, hanem oszmán-török diplomatikai szempontból is nagy jelentőséggel bír. Mielőtt tartalmára kitérnék, néhány szóban értékelni kívánom diplomatika történeti szempontból.

Fentebb már szó esett az ún. *telhīs*-irattípusról. A nagy oszmán történeti és diplomatikai összefoglalók után az első kutató Suraiya Faroqhi volt, aki doktori disszertációjában alapos vizsgálat alá vette ezt az oklevélfajtát, amelynek szerepe – amint fentebb arra kitértem –

⁸ Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, LEO 271. Kiadott példányai: gróf Mikó Imre: Athnámék. Erdélyi Történelmi Adatok. II. 1856. Kolozsvárt, 1856. 315-320.; Katona, Stephanus: Historia critica regnum Hungariae. XXVIII. 1794. 40-45.

⁹ Szamosközy IV. 153. „Mense Septembri presentálá az Szulimán czauz Zsigmondnak az zászlót Brassóban.”

¹⁰ Orhonlu, Cengiz: Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhîsler (1597-1607). İstanbul, 1970. Nr. 43., 60., 67. (a továbbiakban: Orhonlu); Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténelmi Közlemények, 30. 1983. 287-289, 292. Nr. 4., 6., 9. (a továbbiakban: Dávid – Fodor)

¹¹ Várfalvi Nagy 650.

¹² Veress, Andrei Dr.: Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. VII. Acte și scrisori (1602-1606). București, 1934. (a továbbiakban: Veress VII.)

¹³ Magyar Országos Levéltár (MOL) P. 663. Teleki család marosvásárhelyi levéltára I. csomó fol.: 135-136v.

a szultán tájékoztatása volt. Az oszmán birodalomban megfigyelhető jelenség, hogy a 17. század folyamán a korábbi tanácskozó és sok esetben döntéshozó szervként működő nagyúri divánnak a szerepe protokollárisá vált.¹⁴ Ekkor kerültek igazán előtérbe a nagyvezírek felterjesztési, amelyek segítségével a szultán megismerkedett a birodalom folyamatban lévő ügyeivel és a felterjesztésre írt rövid válaszában (*hatt-i hümayün*) megfogalmazta döntéseit is. Az irattípus jelentőségéről álljon itt a Dávid Géza és Fodor Pál véleménye: „Valóban a telhiszeken kívül nemigen várható olyan levéltári anyag felbukkanása, amely még intimebb vagy lényegesebb államtitkokról tudósítana.”¹⁵ Mivel a tárgyalt forrástípusról alapos bemutatás született már magyar nyelven is,¹⁶ a továbbiakban eltekintek részletesebb clemzésétől. Hogy egyáltalán utaltam rá, annak az oka – amint Suraiya Faroqhi írja – miszerint: „a telhiszek összeállításának részleteit csak hosszú évek levéltári kutatásaival lehetne megállapítani, sajnos még nincs elegendő részvizsgálat az oszmán kancelláriai gyakorlat különböző ágairól.”¹⁷ Esztünkben egy olyan nagyvezíri felterjesztést vizsgálhatunk meg, amelynek alapjául jelentős részben az a magyar levél szolgált – Székely Mózes saját kezű levele –, amelyben Jemiscsi Haszántól a fejedelemséget kérte.¹⁸

Székely Mózes 1602. augusztus 20-án Temesváron foglalta össze beszámolóját és kérelmét a nagyvezír számára. Röviden tudósít a Basta csapataival vívott szerencsétlen kimenceteli tövisi csatáról, majd megemlíti, hogy elhagyva minden vagyonát és értékét Jemiscsi Haszán levelére jött török területre. Kérte a nagyvezírt, hogy azonnal küldjön sereget Temesvár mellé, hogy elegendő legyenek a Habsburg-csapatok kiűzésére. Az erdélyi menekültek vezére megígérte a pasának, ha neki adják a vajdai címet, haláláig hű lesz a szultánhoz. Azért sürgeti az azonnali támadást, mert Basta még nem eskette meg az erdélyieket a császár hűségére és nem is merné hadba hívni őket. Beszámol arról, hogy nemrégiben érkezett egy levél az erdélyi uraktól, akik megírták, hogy Székely Mózestól várják a segítséget és a szabadságot. Várfalvi Nagy János is megemlítette, hogy az erdélyi országnagyk Székelytől várták az ország megszabadulását, sőt Bethlen Farkas adata alapján azt is tudni véli, hogy maga Bethlen Gábor hozta ezt a levelet török földre.¹⁹ A kortárs Somogyi Ambrus azonban kétséget fejezte ki a Bethlen Gábor által kézbesített dokumentum hitelességét illetően: „Bethlen Gábor – mondja –, ki a török határhoz közel fekvő Illye várát elődeitől örökségképpen bírta, némely országnagyknek és főispánoknak nevében költött levelet hazudott, melyben Mózest az ország elfoglalására felhívják, a miért ő ama levéllel Temesvárra ment, innen-onnan összeszedett 300 katonájával.”²⁰ Bár bizonyítani nem lehet, nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a kortárs Somogyi Ambrus a valóságot hagyta ránk örökölni. Ha figyelembe vesszük, hogy két év múlva Bocskai István felkelésének is egy valószínűleg hamis hír – miszerint 1604. szeptember 13-án éjjel Bethlen Gábor deákjának a zsebében megtalálták a Habsburg-oldalon harcoló hajdúk Bocskai török kapcsolataira fényt vető kompromittáló levelét²¹ – volt a kiindulópontja, amelyek talán maga Bethlen terjesztett, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy a későbbi nagy fejedelem politikai cszkóztárában megfértek az ilyen módszerek. Mindenesetre ezt az említett dokumentumot a török fél is hitelesnek fogadta el, Jemiscsi Haszán is hivatkozik rá a szultánnak küldött *telhī*-sében.

¹⁴ Fodor Pál: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír. Történelmi Szemle, 34. 1992. 24-25.

¹⁵ Dávid-Fodor 278-279.

¹⁶ Fodor 1992. 17-34.

¹⁷ Faroqhi, Suraiya: Das Großwezir-telhīs: eine aktenkunliche Studie. Der Islam, 45. 1969. 107.

¹⁸ Orhonlu 65-67. Nr. 78.; Dávid-Fodor 290. Nr. 7.

¹⁹ Várfalvi Nagy 654. (Bethlen V. 188.)

²⁰ Várfalvi Nagy 656-657.; Scriptores rerum Transilvanicarum. Tom. II. Vol. II. Ambrosii Simigiani Historia rerum Ungaricarum et Transilvanicarum. Cibinii 1840. 284. (Várfalvi Nagy jelzetc.)

²¹ Szilágyi Sándor – Tasnádi Nagy Gyula – Mencia Ferdinánd – Kluch János: Gyulafy Lestár följegyzései. Keczer Ambrus naplója. Krmann Daniel superintendens 1708-1709-iki oroszországi útjának leírása. [Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századból. II.] Budapest, 1894. MHHS

A továbbiakban megemlítette Székely Mózes, hogy egy korábbi, Zsigmond fejedelemtől kapott várat, a közvetlenül Lippa mellett álló Solymost átadta Bektás pasa temesvári beglerbégnek, aki a levél írásakor oda küldött 50 török puskást a magyar védők mellé.²² A háza népe, felesége és gyermeke²³ már beköltözött Temesvárra, kéri azonban a nagyvezírt, hogy a Duna mellett adjon neki egy várat, Szendrőt vagy másikat, ahol a hozzátartozói meghúzzhatják magukat, amíg vissza nem foglalják Erdélyt. Ezt a kérést hamarosan teljesítette a nagyvezír: Várfalvi Nagy szerint (Bethlen Farkastól véve az adatot) a menekültek Kladovár (Kladovo Szerbiában a Duna parton, Turnu-Severinnek szemben) kapták meg a töröktől ideiglenes szállásul.²⁴ Székely Mózes azzal fejezte be levelét, hogy kérte a nagyvezírt: küldje el valamelyik román vajdát Moldva és Havasalföld egyesített seregével, hogy segítsenek neki, illetve küldjön pénzt Bektás pasának, hogy katonákat fogadhassanak, mert ha lesz pénz, nem lesz hiány emberben sem. Ennek a kérésnek nehezen lehetett eleget tenni. Damian Vistierul és Pertu Nápoly moldvai vajdai titkár levele Tholdi István székely főkapitánynak éppen ebben az időben folyó havasalföldi trónharcokról számol be. Radu Şerban ekkor szorította ki Simion Movilă havasalföldi vajdát, Ieremia Movilă moldvai vajda testvérét a hatalomból.²⁵ Radu Şerban Belényesben várakozott arra, hogy Basta katonai segítségét ad mellé, amivel bevonulhat Havasalföldre. Erre csak Zsigmond ismételt lemondása után kerülhetett sor. A betörés a Vöröstoronyi-szorosban sikeres volt, augusztus elején már a fővárost, Tîrgovişte-t is elfoglalták. Innen egy rövid támadást hajtottak végre a Movilă család fenn-

²² Vincenzo Zucconi kapitány Nagysínról 1602. szeptember 2-án a mantuai hercegnek küldött levelében szintén megemlíti Solymos átadását, de 100 török katonát említ. (Veress VII. 75. Nr. 62.) Székely Mózes és Bektás mellett 8000 katonáról és 4 falkonettáról tud.

²³ A források különböző véleményt fogalmaznak meg arról, hogy Székely Mózes gyermeke, aki később mint trónkövetelő 1633-ban Temesvárra, majd a Portára szökött, mikor is született. Bár nem tartom feladatomnak a kérdés végérvényes megválaszolását, de az elem került adatok ellentmondásaira fel kívánom hívni a figyelmet. Szamosközy István történeti hagyományaiban röviden megemlíkezik arról, hogy Székely Mózes fia Temesváron született, s édesanyja (Kornis Anna) kérte a szultántól fia számára a fejedelmi címet, miután az apa elhunyt a brassói csatában. Kornis Anna pestisben halt meg Temesváron. (IV. kötet. 233.); Szamosközy történeti művében részletesebben szól a fiúról. Szerinte akkor született Temesváron, amikor Székely meghalt a brassói csatában. Megkeresztelték és a Bocskai-felkelés idején tért vissza Erdélybe. Kiderül, hogy a szerző személyesen is ismerte, és igen szép reményeket fűzött hozzá. [Szamosközy, Stephanus: Hebdomadis VII. Liber V. In. Szilágyi Sándor: Szamosközy István történeti maradványai 1542-1608. III. Budapest, 1877. 236-237. MHHS. 29. (továbbiakban: Szamosközy III.), és Szamosközy István: Erdély története. Budapest, 1977. 375. Magyar Helikon Kiadó.); Szamosközy magyar fordításának a bevezetőjében Sinkovics István éppen a fenti adat alapján állapítja meg, hogy a mű bizonyos részletei 1605-1606 körül keletkezettek. (Szamosközy 1977. 37.) Ha elfogadjuk a fenti feltételezést, miszerint a Hebdomadis VII. Liber V. 1605-1606 körül keletkezett, akkor nehezen érthető, hogy egy két-három évesnél nem idősebb gyermek képességeiről ilyen bizakodóan nyilatkozhatott a szerző. Várfalvi Nagy János is kitér egy hosszú lábujjgyetben a fiú születése körüli kérdésekre. A fő szövegben Székely menekülése említésekor azt írja, hogy feleségét, gyermekét és cselédeit magához vévén távozott 1602-ben török földre. Miután ismertem olyan adatokat is, amelyek a menekülésekor az anyósáról és gyermekeiről szólnak, megemlíti Bethlen Gábor fejedelem egyik donatio levelét 1620. június 24-éről, amelyben az ifjú Székelyt mint az apja halála után született fiút említi meg: „unicum filium ejus posthumus ejusdem nominis.” Mivel jól tudjuk, hogy Bethlen Gábor az idősebb Székely Mózes egyik leghűbb és bizalmas embere volt, aki a családot is jól ismerhette, nehezen hihető, hogy nem tudta volna, mikor született az ifjú Székely. A fent ismertetett levél pedig már 1602 augusztusában beszél egy fiúról. Úgy tűnik, hogy léteznie kellett egy másik, egy idősebb fiúnak is, akiről a saját kezű levelében értekezik Székely Mózes. Talán ő is – édesanyjával együtt – az egy évvel későbbi temesvári járvány áldozata lett. Így nem lehetett azonos a későbbi trónkövetelővel. A fentiek logikusnak tűnnek, de csak újabb adatok bizonyíthatják, hogy Székely Mózesnek két fiúgyermke volt, amelyek közül csak egy, a „posthumus” érthette meg a felnőttkort.

²⁴ Várfalvi Nagy 654.

²⁵ Veress VII. 70-71. Nr. 58.

hatósága alatt álló Moldvába, majd visszatért a sereg a fővárosba. Itt született 1602. szeptember 2-án az a beszámoló, amiben a győztes vajda tudatta II. Rudolf császárral a sikeres hadjárat eseményeit, s újabb anyagi segítségért könyörgött.²⁶ Ily módon lehetetlen volt, hogy a Movilă testvérek segíteni tudjanak Erdélyben.

Székely Mózes levelét vastag fehér színű, a török vidéki hatóságok által használt papírra írta, a tinta pedig mélyfekete színű, szintén török eredetűnek tűnik. Ezek az adatok is alátámasztják, hogy a dokumentum török területen, Temesváron keletkezett. Hitelességéhez nem férhet kétség. Mivel az egész dokumentumot egy kéz írta, és a duktusa megegyezik az aláírással, egyértelmű, hogy Székely Mózes saját kezű levelével állunk szemben.

A dokumentum megírása után azonban valamilyen okból megváltozott a helyzet. Székely Mózes úgy döntött, hogy rövidesen személyesen indul a nagyvezírhez tárgyalni. Giovanni Marco Isolano gróf feljegyzései szerint erre a találkozóra aznap került sor, amikor a törökök elfoglalták Székesfehérvárt (1602. augusztus 29-én).²⁷ Jemiscsi Haszán pasa a fenti levél és a későbbi személyes találkozó után állította ki a szultánnak küldött *telhîsét*, amelyben bemutatja Székelyt a padisahnak, és elmondja róla, hogy már korábban is megküzdött Giorgio Basta seregével, miután pedig ő török területre hívta, Temesvárra érkezett. Itt találkozott Bektás pasával, az Erdély mellé kirendelt szerdárral, Iszmail pasa temesvári beglerbéggel és Behrám pasával a szilisztrai beglerbéggel, majd innen sietve Székesfehérvárra jött a nagyvezírhez. Feltűnése a török táborban nem kerülte el az európai diplomácia figyelmét sem. Az általam ismert adatok közül az egyik, egy szeptember 9-én keletkezett jelentés azt említi, hogy a törökhöz sietett és kérte a havasalföldi vajdaságot (!). Egy másik, Rómába küldött jelentés szövege (Prága, 1602. szept. 23.) pedig arról szól, hogy Székely Mózeset kinevezték Erdély fejedelmének.²⁸

Jemiscsi Haszán felterjesztése beszámol az erdélyi urak – általunk fentebb gyanús eredetűnek tartott – leveléről is, akik eszerint elismerik Székely Mózeset vezérüknek. Tudatja, hogy a menekültek vezetője elfogadta: ha megkapja a vajdaságot, akkor visszaadja Lippa és Jenő várát a töröknek. A nagyvezírnek az a szándéka, hogy fejedelmi süveggel (*üsküf*) és szandzsákkal kinevezi Erdély élére. Mivel sikerült bevenni Székesfehérvárt (1602. augusztus 29.), és ide is katonát kell elhelyezni, kéri a szultánt, hogy küldjön crósítést, akiket Székely Mózes mellé adhat. Úgy vélem ez a segítség, jobb nem lévén, tatárokból állt. 1602 szeptemberében nagy erejű, 40 ezer (?) főből álló kontingens indult a Krímből a havasalföldi határok felé. Kettős feladattal lehettek megbízva, egyrészt vissza kellett volna juttatniuk trónjára Simion Movilă, másrészt a magyarországi hadszíntérre kellett igyekezniük. Bár Manfred Stoy úgy véli, hogy Radu vajda seregei Basta segédereivel visszaszorították a nagy veszteségeket szenvedett tatárokat, más adatok arról számolnak be, hogy jelentős tatár crók már októberben beérkeztek és pusztították Facset és Lugos környékét.²⁹

²⁶ Stoy, Manfred: Radu Șerban, Fürst der Walachei 1602-1611, und die Habsburger. Eine Fallstudie. Südost-Forschungen, 54. 1995. 63. (a továbbiakban: Stoy)

²⁷ Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról. Hadtörténelmi Közlemények, 30. 1983. 680. (a továbbiakban: Benda 1983.) Erre a forrásműre Tóth Sándor László hívta fel a figyelmem, amelyet ezennel is köszönök.

²⁸ Veress VII. 77. Nr. 64. „...che Zachel Moyses figgito con moglie et figliuoli al Turco si crede doversi dalla Porta create Vaivoda di Valacchia, ...”; Veress VII. 77-78. Nr. 65.

²⁹ Stoy 64.; Lásd mint ennek ellentmondó adatot: MOL R. 210. Tunyogi-Csapó gyűjtemény 1. csomó (Az anyag nem fölió, hanem palliumok szerint rendezett. Hivatkozni az anyag dátumára vagy a tartalmára tudok.) 1602. X. 23. Facheri Bekes István, Facset vára kapitányának levele Borbély Györgynek. Beszámol arról, hogy a tatár felpusztította a környéket, úgy, hogy nem maradt jobbágya, mert vagy levágták, vagy elrabolták őket. Kér legalább 6 tonna lőport. „... nem mennek egiebus, sem Lippara, sem Jencore, mert ez mostani rablaskor zinten Kladouarol tert uifia egi Teorcok, ki megh izente az iobagimtul, valami olah attiafaj Vadnak ide, hagi az Vezér megj parancziolta uolna derekason, Varat ne zallananak, hanem kastjliokat puszticianak es az foldet mindenwt, cziak az oraiat nem tudjuk melj

A most ismertetett *telhîş* némiképpen pontosítja Ibrahim Pecsevi leírását, aki némileg összekeveri az eseményeket. Szerinte Székely Mózes hívcivel már 1601-1602 telén felkereste a Belgrádban telelő nagyvezírt, aki fel is ajánlotta, hogy segítségére siet. Mivel azonban Székesfehérvár még a keresztények kezén volt, ami a budai törökökre veszélyes lehetett, előbb ezt kellett visszafoglalni.³⁰ Tudjuk azonban, hogy ekkor még Báthori Zsigmond volt a fejedelm, aki valóban el akart utazni a nagyvezírhez Belgrádba, de mivel nőtt a Habsburgok részéről a katonai nyomás, lemondott a személyes találkozásról.³¹ Az erről szóló híreket keverhette bele Pecsevi az elbeszélésébe.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy Székely Mózes 1602. szeptember elején, vagy esetleg közvetlenül a találkozó után, augusztus 29-én megkapta a nagyvezírtől a kinevező iratot és a szükséges jelvényeket az erdélyi vajdaságra. Erre joga volt méltósága alapján, hiszen a szultáni tigrával ellátott üres lapra, ún. „bianco *fermân*”-ra bármilyen parancsot, illetve kinevezést ráírathatott a szultán nevében. Ebben az esetben a megerősítő levelet Magyarországon, a nagyvezír kancelláriáján állították ki. Erre utalna Jemicsi Haszán nagyvezír egy korábbi *telhîş*-en olvasható terve, hogy a szultán támogatásával Székelyt *uskûf* (janicsársüveg) és *sangâq* átadásával vajdává tegye.³² Hasonló esetre pedig igen könnyű példát hozni: Bocskai Istvánt Lala Mehmed pasa nagyvezír nevezte ki a török birodalomban megszokott és a szultán neve alatt kiadott megerősítő irattal, a *berât-i hümayûn*nal erdélyi fejedelmmé és magyar királlyá 1604. november 5-14. között.³³

Székely tehát már mint török részről megerősített uralkodó indult Jemicsi Haszán pasával Erdély irányába. Amint Hammer-Purgstall többnyire török történetírók műveiből összeállított alábbi idézete is mutatja, a nagyvezír célja az erdélyi menekültek megsegítése és az ország visszafoglalása volt: „Székesfehérvár átadása után a nagyvezír Budánál átkelt a Dunán és a pesti mezőn táborozott, azzal a szándékkal, hogy innen Székely Mózesnek, aki Erdélyben felkelt Basta ellen, segítséget adjon. Az ellenség tábora Esztergommal szemben állt, és minden este kihallatszódott innen és Esztergomból az őrség Jézus és Allah kiáltása. A nagyvezír táboraiban hallották az ellenséges ágyúk dörgését. Kádizáde Ali pasa, a budai beglerbég és a nyolcvanéves budai bíró Habil Efendi a nagyvezír elé álltak, hogy nem tanácsos Erdély irányába elvonulni, miközben az ember hallja az ellenséges ágyúkat a táborban; a hírszerzők azt is kijelentették, hogy ellenséges haderő közeledik Buda ellen, azonban Gyümölcsáros (Yemišçi = gyümölcsáros) Haszán nagyvezír egy keményfejű, makacs albán, kijelentette, hogy ez csak az ellenség hadicscle, hogy az erdélyi bevonulást megakadályozzák, azonban az fontos, hogy Székelyt támogassa, aki Lippát és Jenőt a fennhatósága alá adta. Felszedte a Pest alatti tábort és négy napon át öt nagy és száz tábort ágyúval Szolnok irányába vonult, átkelt a Tiszán, és az ötödik napon Szarvasnál táborozott.³⁴ Ide érkeztek a hírvivők azzal az újsággal, hogy az ellenség hajóhíd segítségével a Csepel-szigetre, majd onnan Pest elé vonult,

oraban raitunk leznek, az Vtan hogi it uoltanak, az keoreosbenis Jeneo fele Lugas taianis rablottak, Hanem kegyelmedet mint Vramat kerem az por nelkwl ha lehetseges es az cotuen gialogh zekel nelkwl ne hadigon kegyelmed, megis ha magam ki megick Valahonnan lenne kit it helben haginom ...”

³⁰ Pecsevi, İbrahim: *Tarih-i Pecsevi*. II. (kiadta: Derin, Fahri Ç. – Çabuk, Vahit) İstanbul, 19802. 244-245. (a továbbiakban: Pecsevi); Karácson Imre: *Török Történetírók*. III. Budapest, 1916.166. (a továbbiakban: Karácson)

³¹ Dávid-Fodor 289. Nr. 6.; Orhonlu 67.

³² „... Bu cânibde olanlarun cümlesi mezbûrun Erdel'e voyvoda olmasını münâsib görmekle devletlü pâşîşâhumun izni ile mezbûra Erdel voyvodalıgı verilüp üskûf ve sancak tedârük olunacak üzredür.” Orhonlu Nr. 78.; Dávid-Fodor 291. Nr. 7.

³³ MOL Török iratok R. 315. Nr. 33.; magyar kiadásai: Hon és Külföld, 2. 1842. 91-92.; Szilágyi Sándor – Szilágyi Áron: *Török Magyarokori Állam-okmánytár*. I. Pest, 1868. 45-47.

³⁴ Isolano gróf adata szerint szeptember 22. körül érkezett a nagyvezír Budára, és szeptember végén indult el Erdély felé. Gyula közelében érte őket utol a hír, hogy a keresztény csapatok bevették Pestet, és ostromolják Budát. Benda 680.

a várost bevette és most Budát ostromolja, amelyet a Bécsi és Vízikapu felőli oldalon erősen lő. Húszezer lovasnak, élükön Nuh béggel, az anatóliai beglerbéggel, azonnal megparancsolta, hogy a leggyorsabban induljanak, a nagyvezír pedig sietve visszatérve a negyedik napon már Pest előtt állt.³⁵ Ezt azonban ekkor nem sikerült visszafoglalni a keresztény csapatoktól, ezért Jemisci Haszán téli pihenőre vonult Belgrádba. A sikertelen kísérlet, hogy Erdélybe Habsburg-ellenes vajdát helyezzenek, nem kedvetlenítette el a török mellé menekült urakat. 1602-1603 telén folytatták szervezkedésüket, az előkészületeket a következő évi támadásra.

Az alábbiakban röviden arra a kérdésre kívánok kitérni, hogy milyen típusú kinevező levéllel kaphatta meg Székely Mózes az erdélyi vajdai címet. Erre a kérdésre azért nehéz egyértelmű választ adni, mert nem maradt fenn sem az eredeti irat, sem pedig valamilyen másolat vagy fordítás. Valószínűnek tűnik, hogy a nagyvezír részéről Székesfehérváron egy hasonló *berāt-i hümayūnt* kaphatott, mint két évvel később Bocskai István.³⁶ Az oszmán diplomatikai gyakorlatnak megfelelően az erdélyi vajdai kinevezések utolsó aktsza az volt, amikor a szultán elküldött egy nagyúri szerződéslevelet is. Azt gondolhatnánk, hogy Székely Mózes rövid ideig tartó uralma alatt erre nem volt lehetőség. A források azonban azt igazolják, hogy valamikor 1603 tavaszán kézbesítették számára a nagyúri szerződéslevelet, az *'ahd-nāme-i hümayūnt* is. Van olyan adat, amely szerint Székely személyesen ment Konstantinápolyba, hogy ezt a dokumentumot megszerezze.³⁷ Egy olasz nyelvű jelentés alapján úgy tűnik, hogy a fejedlemjelölt valóban volt a kérdéses időben az oszmán fővárosban.³⁸ Más adatok pedig arra utalnak, hogy valamivel 1603. április 15-e előtt, ha jól értelmezzük a szöveget, Hadzsi kethüdától Csakováron (Ciacova Romániában, Temesvártól délre) vette át Székely a kérdéses dokumentumot („*müstakil mektubu*”).³⁹ Hogy ez a *müstaqill* szó pontosan hogyan értelmezhető, nem egészen világos. A szó jelentései közül az ide kapcsolhatók a következők: független, abszolút, különös, rendkívüli. Dávid Géza és Fodor Pál fordítása szerint „önálló[ságáról szóló?] levél”, amit ők *'ahd-nāménak* értelmeztek.⁴⁰ Az eddigi kutatásaim során még egyszer előfordult a „*müstaqill*” szó, mégpedig Bocskai István megerősítő iratában: „*seni Erdel vilāyetine hākim ve Mağār tayyifesine qral naşb edüb müstaqill berāt-i hümayūnumun ihsān olundugundan gayri ebā vu eğdādum zemānundan berü Erdel hākimlerine ihsān olundugrı üzre saña 'alem-i şerif ve sorgüg ve iki mükemmel at ve bir pıpuz ve esyāf-i fāti hatu l-eknāfımden bir qabza qılığ ve hıla'-i fāhremden iki sev̄b hil'-at-i mürişü l-behğetüm erzānı qılmub* [Azonkívül, hogy Neked ajándékoztam a nagyúri rendkívüli (*müstaqill*) kinevező iratomat (*berāt-i hümayūn*), ugyanúgy, ahogy az őscim és elődeim idején az erdélyi fejedelmeknek elküldték, most is Neked ajándékoztam egy nemes zászlót (*'alem-i şerif*), egy toll-

³⁵ Hammer-Purgstall, Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches. IV. 322-323. Vessd össze: Peçevi II., 1980. 346.; Karácson 168.; Hasonlóan mondja el a fenti történetet Szolakzāde is, viszont részletelesen tárgyalja, Ali budai pasa és Jemisci Haszán vitáját. Ebből kiderül, hogy a budai beglerbégnak jobb információja volt a keresztény csapatok létszámáról (80 ezer) és céljairól (Buda bevétele). Székely Mózeszt Báthori Zsigmond nemzetségéből származónak tudja. Solak-Zāde, Mehmed Hemdemî Çelebi: Sola-zāde tarihi. II. Kiadta: Çabuk, Vahid. Ankara, 1989. Kültür Bakanlığı Yayınları: 1089 Kaynak eserler dizisi: 34. 423-424.

³⁶ MOL török iratok. R. 15. Nr. 33. (1604. november 5-14.); Hon és Külföld, 2. 1842. 91-92.; TMÁOT I. 45-47.

³⁷ Szilágyi Sándor: Erdély rövid története tekintettel a mivelődésre. II. Pest, 1866. 35.

³⁸ Veress VII. 120. Nr. 98. „Zechel Moises è stato chiamato in Constantinopoli, et sono alcuni che temono della lui vita, per la stessa causa del Visir, che è per haver lasciata l'Ungheria Inferiore essendo un essercito nemico in campagna per venir a persuasion d'esso Moises a tentar l'impresa di Transilvania, e come l'haveva ben intesa se seguirtava inanti.”

³⁹ „... ba'dehu iki aded top Hacı Kethüda ile gönderilüp Çakova nām mahalde Bektaş Paşa ile Şeykel Morişçe buluşub müstakil mektübun götürüb ol mektüb aynı ile gönderilmişdür.” Orhonlu 98-99. Nr. 115.; Dávid-Fodor 456. Nr. 18.

⁴⁰ Orhonlu 98. Nr. 115.; Dávid-Fodor 456. Nr. 18 és a 129. lábjegyzet.

bokrétát (*sorguğ*), két kiváló lovat (*iki mükemmel at*), egy buzogányt (*topuz*), győzedelmes szablyáim (*qubğ*) közül egyet és az én értékes kaftánjaim közül két díszruhát (*hil'at*), amelyek gyönyörűséget szereznek.]⁴¹ Az idézetből látható, hogy ebben a második esetben nem önálló típusmegjelölésként, hanem a *berāt-i hümaym* jelzőjeként fordult elő ez a kifejezés. Mindezek alapján nem vagyok teljesen biztos abban, hogy a *telhīs* szövege valóban Székely Mózes *'ahd-nāmē*-jának az átadásáról szól.

Hogy az említett Hadzsi kethüda hozta *'ahd-nāmēt* vagy valaki más, a jelenlegi adatokból nem deríthető ki egyértelműen. Az azonban igen, hogy Székely Mózes rövid életű fejedelemsége idején rendelkezett egy szultáni szerződéslevéllel. Ez pedig azt mutatja, hogy beiktatások és kinevezések esetében a Porta visszatért a tizenöt éves háború előtti gyakorlathoz, amely négy lépésből állt: egy jelentősebb portai méltóságot megbíztak a beiktató- (1), majd a kinevező- (2) és szerződéslevél (3) átadásával, míg valaki más a kinevezés jelvényeit (4) kézbesítette. A hatalmi jelvények érkezéséről szintén van adatunk. Ezek a következők voltak: kard, zászló és egy buzogány (*topuz*, ezt a régi magyar nyelvben „pálcának” fordították).⁴² A szultáni szerződéslevél megérkezésekor az ekkor Magyarországon állomásozó Gázi Giráj kán is levelet írt az erdélyi rendeknek, hogy egységesen álljanak Székely mellé, akinek a szultán megadta a fejedelemséget és megígérte, hogy ő is segítséget küld a Habsburg-csapatok kiűzésére. Ha azonban a „német” mellé állnának a rendek, megfenyegette őket, hogy tűzzel és vassal pusztítja el Erdélyt.⁴³

Annak ellenére, hogy nem rendelkezünk ebben az esetben még fordítással sem, a kinevezéskor átadott levél tartalmáról mégis fogalmat tudunk alkotni a róla fennmaradt utalásokból. A 17. században a magyar krónikások közül először Szamosközy István emlékezik meg arról a levélről, amelyet Székely Mózes a szultántól kapott, s az ő adatait Bethlen Farkas is megismétli. A levél tartalma a következő: Az erdélyiek fogadják el Székely Mózeset és örüljenek, hogy nemzeti fejedelmük van, nem pedig idegen zsarnok. Inkább örüljenek a szabadságnak, minthogy a németek (értsd Habsburg-hatalom) alatt teljesen elpusztuljanak. Ha az erdélyiek készek erre, akkor megesküszik Mohamedre, Jézusra és a 124 ezer prófétára, a szülei lelkére, hogy megfedekezik az eddigi sérelmeiről. Ha helyreáll a béke, akkor nem fogja megengedni, hogy az erdélyiek akarata ellenére tatárok vagy törökök oda telepedjenek. Megtartja őket abban a szabadságukban, amelyet Szülejmán szultán alatt élveztek. Elengedi az utóbbi nyolc év alatt be nem fizetett adót. Minden adótartozásukat (inkább ajándék P. S.), melyekkel mind neki, mind az őseinek és a pasáknak tartoznak, elengedi és további hat évre adómentességet ígér. A szultáni kincstárból fogja biztosítani az erdélyi hadi szükségletet, és segédcsapatokat nem kíván tőlük. Ha azonban ceket nem fogadják el, gondoskodik róla, hogy Erdély az ott lévő Habsburg-katonasággal együtt elpusztuljon.⁴⁴

⁴¹ MOL, Török iratok. R. 315. Nr. 33.

⁴² Várfalvi Nagy 685.

⁴³ Várfalvi Nagy 659-661.

⁴⁴ „Imperatoris litterae in hanc sententiam erant scriptae: uti Transilvani Mosem reciperent, fide et obsequio colerent. Mallent principem popularem et ex suo sibi sanguine procreatum, iure ac legibus dominantem in provincia rerum summae praesesse, quam alienigenam tyrannum pro sua libidine provinciales vexantem, atque omni genere cladis atterentem in ceruice sustinere. Mallent libertatem cum perpetuo otio et tranquillitate coniunctam amplecti, quam continentibus malis per Germanum illatis atque inferendis ad extrema omnia redigi. Huc si animum adjungerent Transylvani, mandatisque obsequerentur, jurare per sanctos Mahumethi manes, perque Jesum summum Christianorum prophetam, super quos esset gratia et auxilium dei; itemque per centum et viginti quatuor prophetarum millia, per denique parentis sui animam, quorum quies esset in paradiso, se omnem memoriam iniuriarum quaecumque hactenus inter se et Transylvanos intercessissent, sempiterna oblivione delctorum: statim ubi pacata fuerit provincia, neminem hominem Turcam aut Tatarum invitis Transilvanis residere isthic passurum; omnia in pristinum statum et libertatem redacturum; ijs iuribus, iisdemque legibus, quibus sub Solimano proavio suo, cuius memoria esset in benedictione, usi gausisque essent, in posterum quoque uti ac frui permissurum; quidquid hoc octennio acario Turcico

Meg kell emlékeznünk arról is, hogy két magyar történész egy másik dokumentumban látta a Székely Mózesnek adott kinevező levelét. Szilágyi Sándor kiadásában kétszer is megjelent (kis eltérésekkel) egy szultáni irat magyar fordítása, amiről Thúry József és Vajda Gyula azt hitte, hogy a Székely Mózesnek adott szultáni szerződéslevellel azonos.⁴⁵ Tévedésüket az okozta, hogy a dokumentumok dátumából hiányzik az év, amit az egyik kiadásban Szilágyi 1603-ra tett, és csak a második megjelentetésekor javított 1604-re.⁴⁶ Az iratkiadás helyét mind a két esetben rosszul olvasta: „Zilrinyi” majd „Zilniti” áll a *Ziluri* (Silivri⁴⁷) helyett. (Ezt a hibát a kézirat alapján sikerült korrigálni.⁴⁸) Bár említés történt ebben a szultáni levélben a Székely Mózesnek adott szerződéslevelre, de hivatkozásként arra, hogy a kiállításakor azt tekintették mintának. Ennek az iratnak valójában Bocskai István török kapcsolatainak a tárgyalásánál van fontos szerepe. Részletesebb elemzés nélkül csak annyit kívánok megjegyezni, hogy ez az a dokumentum, amelyben a szultán megengedte az erdélyi menekülteknek 1604 nyarának elején a szabad fejedelmválasztást.

Harminc évvel az események után Székely Mózes 1603-ban kapott szultáni szerződéslevellel még egyszer fontos szerepet kapott. Szinte minden erdélyi krónikás megemlíti azt az esetet, hogy I. Rákóczi György fejedelemsége idején vele szemben trónkövetelőként lépett fel ifjabb Székely Mózes és az apjának hajdan adott szultáni *‘ahd-nāme* alapján lépéseket tett a trón megszerzésére. Valamennyi forrás összefüggésbe hozza az ifjú Székely Mózes lépését az öreg Rákóczi György és Zólyomi Dávid ellenségeskedésével, amely az utóbbi részére később fej- és jószágvesztéssel és másfél évtizednyi fogsággal zárult. Rákóczi fejedelm szigorú levélben utasította Bornemissza Juditot, Kornis Ferenc özvegyét, hogy szolgáltassa ki Székely Mózes atyjának „*Teöreok Cziaszartol adott Athname levelet*”.⁴⁹ Hogy kézhez kapta-e a fejedelm a hön áhitott és számára veszélyesnek tűnő dokumentumot, nem tudjuk. Annyi azonban világosan kitűnik, hogy Rákóczi bizonyítékokat akart szerezni Székely Mózes ellen, akinek fej- és jószágvesztési pere Zólyomival együtt a levél kelte után néhány hétre megindult Gyulafehérváron.⁵⁰ A trónkövetelő sorsa szerencsétlenül alakult, hosszabb temesvári tartózkodás után útja Budára, majd onnan Isztambulba vezetett. Mint másoknak is, akik reménytelenül kísérelték meg a fejedelmi cím megszerzését, lakhelye a Héttorony lett, amely

debuissent, quod bellorum tempestate hactenus intermissum esset, ad extremum usque pacem assem remissurum, atque condonaturum: omne tributum quod vel sibi et decessoribus, vel purpuratis, certis nominibus, atque tabulis debuissent, indulturum atque aboliturum. Quo vero majorem ejus clementiam atque liberalitatem Transylvani cum animo suo recognoscerent, non solum praeterita pollicitus est se non exacturum, sed etiam in futurum, quantum aerario aut fisco deberent, sexennio tenus condonaturum; imo ex sua ipsius quoque gaza quantumcumque usus belli Transylvanici poposcrit, liberaliter subministraturum. Vacationem ab omnibus oneribus bellicisque expeditionibus consensurum; pacem et tranquillitatem, quantum animis concipere possent indulturum. Si vero tam propensum ad salutem et incolumitatem eorum animum et benivolentiam suam aspicerentur Transylvani, comminatus est fore, ut omni Turcarum et Tatarum immissa multitudine, ferro flammaque totam prouinciam excissurus esset, nec interea quieturus, quoad per omnes belli clades una cum Germanis prouinciales ad extremam interuentionem esset deleturus. Haec Mehemed Imperator ad Transylvanos.” Szamosközy Stephanus: *Hebdomadis VI. Liber VI.* Szamosközy III. 115-116.; Bethlen V. 300-301. és Várfalvi Nagy 658-659.

⁴⁵ Thúry József: Bocskai István fölkelése. Századok, 33. 1899. 25. 3. l. ábrájegyzet; Vajda Gyula: Erdélyország viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában 1540-1690. Kolozsvár, 1891. 99.

⁴⁶ Szilágyi, Sándor: Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Pest, 1867. 227-229. MHHS. VIII.; TMÁOT I. 1868. 43-45.

⁴⁷ Egy Isztambulhoz közel lévő város a Márvány-tenger partján.

⁴⁸ A kézirat megtalálható: Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, LEO. 288a.

⁴⁹ MOL P 1870 Rédey család (Kornis család) levéltára II. tétel fol.: 11. A dokumentumra Demény Lajos hívta fel a figyelmet, amit czúton is nagyon köszönök.

⁵⁰ Bethlen János: Erdély története 1626-1673. Budapest, 1993. 19. 28. l. ábrájegyzet.

azonban inkább „aranykalitka” volt, mint valódi börtön. A szultáni udvar gondoskodott róla, mint bármikor előhúzható trónkövetelőről.⁵¹

A fejedelmi jelvények birtokában 1603 tavaszán török és tatár sereggel bevonult Székely Mózes Erdélybe és sikertült rövid időre megszereznie a hatalmat az ország felett. A Vitéz Mihály politikáját, a Habsburg-barátságot folytató havasalföldi vajda, Radu Șerban azonban betört Erdélybe, és Brassó mellett 1603. július 17-én vereséget mért az ellene felvonuló hadakra. A csata során elhunyt az erdélyi fejedelem is. Halála után a rendi ellenzék ismét török földre menekült. Már 1603. augusztus 29-én Széplaky Péter követ útján felvették a kapcsolatot a nagyvezírrrel és azonnali segílyt kérték. A menekültek között azonban hatalmi rivalizálás alakult ki. Egyesek Szilvási Boldizsárt, mások Bethlen Gábort szerették volna vezetőnek (esetleg fejedelemnek) megválasztani.⁵² A Porta is a szabad fejedelmválasztás mellett állt és erről egy *fermānt* állított ki.⁵³ Annak ellenére, hogy Szilvásit Ieremia Movilă moldvai vajda is támogatta,⁵⁴ mégis az ifjú Bethlen Gábort választották meg vezetőjüknek. Az sem tűnik lehetetlennek, hogy ha a menekültek között nem üti fel a rivalizálás, akkor már 1603-ban bevették volna a törökök az új fejedelmet Erdélybe.

A tizenöt éves háború utolsó felvonásaként Bocskai István kíséri meg, hogy török támogatással szerezze meg az erdélyi uralmat. Próbálkozása sikerrel zárult, nemcsak a Báthoriak öröksége, hanem a töröktől még megkímélt Magyar Királyság jelentős része is a kezére jutott. Ha összevetjük a módszereket, amelyeket célja elérése érdekében követett, a tanulmányban fentebb olvasottakkal, azt is mondhatnánk, hogy minden nagyon hasonló koreográfia szerint történt. Talán nem is véletlen ez a sok összecsengés, hiszen Székely Mózes esetében mint a vajdajelöltet támogató fiatal nemes, Bocskai esetében pedig a temesvári emigráció vezéralakja és a leendő fejedelem tanácsadója, támogatója ugyanaz a Bethlen Gábor volt, aki 1613-ban a korábban jól begyakorlott módon magának szerezte meg a fejedelmi méltóságot.

Melléklet

A dokumentumok kiadásánál a betűhív átírást követtem. A magyar szövegben felbukkanó latin kifejezéseket a humanista helyesírás szerint zárójel nélkül oldottam fel. Ugyanígy jártam el a magyar nyelvű szövegekben felbukkanó rövidítésekkel. A *kegd*, *kgd* helyett *kegyelmed*; a *Ngoa*, *Nagd*, *Ngnak* stb. alakjai helyett mai helyesírással a *Nagyságod* megfelelő alakját használtam. Ahol nyomdatechnikailag könnyen kivitelezhető volt, ott a korban használt betűtípusokat megkíséreltem az átírásban is visszaadni. Erre a w feletti két pont esetében nem volt lehetőségem. A w a szövegben a v mellett o, u, ö, ü hangokat is jelenthet. Az első dokumentumnál alkalmaztam a dőlt vonalat a címzés szövegének az elvlasztására. Ennek az az oka, hogy a levél felbontásakor a nagyvezír magyar írnoka feltépte a levelet lezáró cédulát – amin címzés szerepelt, és aminek a feladata az irat lezárása volt –, s így az összetartozó részek egymástól távolra kerültek. A jobb érthetőség érdekében a szöveget értelem szerint mondatokra tagoltam, s csak ebben az esetben tértem el szükséges helyeken az eredeti kis- és nagybetű használatától.

⁵¹ Szalárdi János: Szalárdi János siralmas magyar krónikája. Szerkesztette: Szakály Ferenc. Budapest, 1980. 147. Kemény János: Kemény János önéletírása. Szerkesztette: V. Windisch Éva. Budapest, 1986. 141-143.; Georg Kraus: Erdélyi Krónika 1608-1665. Budapest, 1994. 145.

⁵² Kazinczy Gábor: Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594-1613 Bíró Sámuel folytatásával. Pest, 1863. 162-163.

⁵³ Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. V. Budapest, 1879. 54-55. Magyar Történelmi Tár, XI. 162.

⁵⁴ Veress VII. 146. Nr. 125.

MOL. P. 663. Telcki család marosvásárhelyi levéltára I. csomó fol.: 135-136.v.

Külső címzés: *Adassegh ez leuel Az Hatalmas es Gieoz/hetetlen Teoreok Cziazarnak /Fw Vezér Passaianak Hason /Passanak, ennekem mindenkor /Nagjsagos es Kegielmes Vram/nak kezeben*

Nagisagos es ennekem mindenkor Jo Akaro kegielmes vram, Az en eletemben valo Hiw Zolgalatomat Jrom Nagyságodnak mint Kegielmes vramnak.

*Hizem Hogg Jmmaron Erti Nagisagod, Hogg mi Allapatban vagion az mi Orzagunk dolga. Az melj vrvnk vala, az * el Hagguan bennwnkett Pragaba ment fel. Az en dolgomat penigh, Az mi nezi, en Az mire elegh voltam, Az Hatalmas cziazarnak Jgiekeztem Hiuen zolgálni. Azalis megh bizonitottam, hogg Az Nemetekben Sokat le vagtam vellek megh uiuan, cziak keuesed magamal. Akor penigh mikor megh uittam vellek, Cziakj Istuan es Barcziaj Andras uellem volt. Basta Giorgiel, melj Harczion vgian eljy vezet Barcziaj Andras seb miat. Mint Hogi penigh Erti Nagyságod Az zerencze mint zolgalt, en Az Hatalmas Czazarhoz valo Hwseghhez Tartuan magamat, Sok zep Jozagomat el Hattam, mind penigh varaimat Az kik voltak. Az Nagisagod leuelere es Hiuatalliaara Jde Jeottem Teomeos varra, Bektes Passához eő Nagyságához, egi nehani Baratimal Egiwt. Most It vagiok Az Hatalmas cziazar viteziuel Egiwt. Montam volt Az Taualj eztendeoben Bektes Passanak eő Nagyságának, Hogg Ha zinte Az Nemetek el birnak Erdeltis, De en soha nem vrallom eokett, Hanem Jnkab az Hatalmas Cziazar orzagaba Jeoueok. Azert Jm Aztis megh Telliesittetem. Ertem hogg Nagyságodnak Bektes Passa vram eő Nagysága megh monta volt Akori zomat. Aztis ertem, hogg Nagyságod minden Joual Aianlotta ennekem magat, Melj Nagyságod kegielmes Jo Akarattiat minden oraban varom. Keremis Nagyságodat, hogg Nagyságod ne Halazza, Hanem mutassa megh Nagyságod Az en Hozzam valo Nagyságod kegielmes Jo Akarattiat, menmel Hamareb lehet. Azonis kerem Nagyságodat, Hogg Nagisagod kegielmes Jo Akarattiatból Tobiczie megh Az Jtt valo Hadat, Hogg Lehessunk elegsegesek, es verhesswk kj az Nemetekett Erdeljbeol. Ha Nagyságod kegielmessegebeol en Ream bizza az Erdelj vajdasagott, Tellies Eletemben megh zolgalom Az Hatalmas Cziazarnak, es Te Nagyságodnak. Fogadom penigh az en Jgaz Hitemre lelkiemre, Hogg az Hatalmas cziazarhoz valo Hiwsgemet megh tartom, es Holtigh zolgalok Nagysaghtoknak Az en Hivsegem zerent.[135.v.] Nagjsagodat pedig kerem, hogg kwlldgieon Nagyságod parancziolatot Ezekreol Ennekem, es Az Erdelj feo feo embereknekis Jrion Nagisagod, es parancziollionis, Hogi mindenekben Fogaggiak zomat. Porancziollion Nagyságod Bektes Passa vramnak eő Nagyságánakis, Hogg mihelt Az Had el Giwl, Jndullion eő Nagysága velwnk Egietemben Erdeljben Az Nemetekre. Mert nem Jo Nagyságos vram az kesedelmesssegh, mint hogg Az orzagis még h megh nem eskwt Az Nemeteknek. Hadban sem meri Hiuattni eoket, mert fel Teolleok. Ennekem Jzent mostis sok Fw ember, kernek Jstenert, hogg viselliek Gondot Reajok. Jzentek, hogg mostis Tizta zwuel vadnak Az Hatalmas Cziazarhoz. Az nemethez, mint hogg ketelenek zinnel zep zott Adnak. Touaba vogion Egj varamis Lippa mellett Soljmos nev, kj olj Helien vagion, Hogg Lipanak mind varaban es varosaban be leobetnek beleolle. Vadnakis penigh Jo falkoniok, es Tarazkok benne, por Goliobis elegh. Az melj varat ennekem Adot vala Jozagostol, Sigmond Feiedelem Tizen negj Ezer forintert ada Aztis Bek[t]as Passa vramal eő Nagysagauval zoluan, Az Hatalmas cziazar kezebe bocziatom, es eotuen Teoreok puskast kwlttem ma bele, Hogg Egiwt legienek az en zolgaimmal. Jmmar Jsten segitsegeuel beleis mentek mind elesestől. Hazam nepeis benne volt, aztis Jde Teomeos varra Hozzattam ma, Jt vadnak. Annakokaert En Jstenert keomeorgeok Nagyságodnak, hogg Nagyságod az en (!) Nagyságodhoz valo Hivsegemet megh tekintuen, Jt Az duna mellett vagj zenderoot vagi mast Bocziasson kezemhez, hogg kiben migh Jsten Agia, hogg Erdeljbe mehetek, legien Hazam nepe Felesegem es Giernekem. Aztis mikor Jsten Erdelt kezwnkben Agia, en Nagyságod Altal Esmet az Hatalmas Cziazar kezebe Bocziatom. Jrion Nagyságod az Hauaselföldj es moldouaj vajdanakis, Hogg Egik Fwkeppen azkett Orzaghbely Haddal Jnjeon segitsegunkre. Jrion Nagyságod az Erdelj fw fw embereknekis biztato leueleket. Jrion Nagyságod Az Nagisagos Bektes Passanakis es Az Teob*

Passagnakis, Bekeknekis, hogj legienek zorgalmatosok az mi zegeni orzagunknak Gonduiselesehen. [136.r.] En kerem vgian Az Jstenert Nagyságodatt, hogj ennekem Nagyságod legien Jo kegielmes vram Nagyságod, mert Giakorta nem kwláhetek Nagisagodhoz, mint hogi Nagjsagod mezze vagion. Az Hadakozasnak Ideie penigh máyd el Telik. Zoualis Jzentem Nagyságodnak az zolgamtol. Nagyságod Higie megh zauat. Erre felette kerem Nagyságodatt, hogj kwlgieon penzt Nagságod, Bator Bektes Passa vram eo Nagysága kezehez, Hogj legien miuel Fizetnwnk, mert az katonak Hizem, hogi en mellem mingiart el Jeonek. Jsten Tarczia megh Nagjsagodat Jo egessegben sok Eztendeigh. Agion Isten Nagisagodnak ez mostan vtabannis Jo zerencciet. Jrttam Teomeos varat Huzadik napian Augustusnak Anno Domini 1602

Nagjsagodnak

Zolgal

Zekelj Moyses manu propria

*kihúzza: elj

MOL. P. 1870 Rédey család (Kornis család) II. tétel fol.: 11.

Külső címzés: *Generosae domine Judith Bornemiszsza generosi quondam Francisci Kornis de Homorod Szent Pal relictæ viduæ etc. fideli nobis gratae.*

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transsilvaniae Partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Generosa Domina Nobis gratia Salutem et gratiam Nostram;

Adatek erteswnkre, hogj Szekely Moyses Attyanak Teöreök Cziaszar az mely Athname levelet adott voldt, az kegyelmed kezenel es gondviselese alatt voldt, es mostis ott volna. Mely Athname levelnek kezhez wetelere es hozzank walo hozasara bochnatottuk kegyelmedhez witezleö Farkas Ferencz hwnnket, Uduarhely Szeknek Wice Capitanniat. Azert Kegeymessen hadgiuk es serió Paranchiolljukis ez leuehwnket wewen, mingiarast megh neuezet Farkas Ferencz hwnnkek adgia kezeben azt az Teöreök Cziaszartol adatot Athname levelet. Ha Penigh el witte volna kegyelmedtvl, kitt mi hirwnknelkwl semmikeppen nem kellett volna oda es ki adni, mikor es mi wdeö tajban s kik eleött adta legien ki neki arrolis woltakeppen tudositson kegyelmed bennwnket. Secus non facturi.⁵⁵ Datum Albae Juliae die 21 Julii. 1633.

Georgius Rakocj manu propria

⁵⁵ Másképpen ne cselekedj!

PAPP, SÁNDOR

The diplomatic lessons of the rise to power of ruling Prince Mózes Székely of Transylvania, and the origins of a Grand Vizier's report (telhīs)

The resistance put up by Mózes Székely to the Hapsburgs in the Transylvanian theatre of war is a relatively brief episode in the history of the Fifteen Years' War (1593-1606). Having made himself a name as an outstanding soldier, Székely took over the leadership of the pro-Turkish aristocrats in Transylvania. After Giorgio Basta had defeated him at Tövis, he fled to Temesvár, then in the territory of the Ottoman Empire. There he made contacts with Grand Vizier Yemişçi Hasan, operating in the Hungarian theatre of war and preparing for the siege of Székesfehérvár (Ístolni Belgrad). After he had contacted the Grand Vizier, the latter sent a report to the Sultan, in which he introduced Mózes Székely. Székely's autograph letter from Temesvár to Pasha Yemişçi Hasan, written on paper used by the Turkish authorities, in which he offers his services has recently been found by accident in one of the collections of the Hungarian National Archives. Székely asks the Grand Vizier to give him the title of ruling Prince of Transylvania, and promises to loyally serve the Sultan in return. He gives advice concerning the ways Transylvania could be recaptured from the Hapsburgs. The emergence of the letter is a curiosity of diplomatic history: the petition written in Hungarian is the basis of the Grand Vizier's report to the Sultan. After the capture of Székesfehérvár, Pasha Yemişçi Hasan wanted to go to Transylvania via Pest to grant Székely his request. This would have secured a pro-Turkish ruler at the head of the principality. However, launching an attack from Esztergom, the troops of the Hapsburgs took Pest and laid siege to Buda. When the Grand Vizier heard that, he turned back. Mózes Székely marched into Transylvania in the following year, 1603, with Turkish and Tartar support. The paper discusses and analyses the so far available data on his confirmation by the Sultan. The sources so far known do not make it possible to clarify all the details, but it would seem that he also received a letter of contract (*'ahd-nāme-i hümayūn*) from the Sultan. In possession of that, Mózes Székely's son made an attempt thirty years later to take over the principality from ruling Prince György I Rákóczi (1633).

Having quashed domestic resistance, Mózes Székely immediately found himself up against Radu Șerban, ruler of Wallachia, who broke into Transylvania. Mózes Székely himself was one of those who fell in the battle near Brașov (Kronstadt). At the end of the paper, an appendix contains the Prince's letter to Yemişçi Hasan Grand Vizier as well as the instructions of György I Rákóczi to a Transylvanian noble lady to send him Székely's letter of contract from the Sultan.